

*Hadas Miklós*

## Olimpia és globalizáció

**A**Z ALÁBBIKBAN kísérletet teszek arra, hogy az újkori olimpiák 120 éves története alapján állításokat fogalmazzak meg a globalizálódó világ változási tendenciáiról, föltételezván, hogy a nemzetközi sportversengés nem csupán a társadalmi változások tükré, hanem azok generálója is. Tézisem szerint az olimpiák eredményei meglepő egyértelműséggel jelzik (illetve generálják) azt a hosszú távú folyamatot, melynek során nem csupán a nyugati diskurzusok és reprezentációk kizárólagossága kérdőjeleződik meg, hanem a nyugati világ tényleges domináns pozíciója is. Először – az olimpiai aranyérmek eloszlásának vizsgálata alapján – a nemzetközi sporterőtérben történő változások három szakaszát határolom el egymástól, majd három példán keresztül vizsgálom, hogy a sportsikerek mennyiben szolgálhatnak az egyes nemzetek, illetve nemzetcsoportok számára a szimbolikus túlinvesztíció, azaz a Dávid-effektus eszközeként. Ezt követően – hangsúlyt helyezve a sporttevékenységgel kapcsolatos beállítódási tényezőkre – a nők olimpiai szereplésének lényegesebb vonatkozásaival foglalkozom. Befejezésül a nemzetközi látványsport-üzem intézményesülésének legfontosabb következményét, a globalizálódó viszonylatok és jelentések hibridizációjának és relativizációjának jelenségét vázolom.

### *A nemzetközi erőter dominanciaviszonyai*

Az 1896 és 2008 között megrendezett 29 nyári olimpia fölfogható a globalizáció folyamatának egyik szignifikáns indikátoraként. Az egyik leggyakrabban használt mutató, a résztvevő nemzetek és sportolók száma révén meggyőzően érzékeltethető e trend főbb időbeli és mennyiségi paraméterei. 1896-ban, Athénban még mindössze 14 nemzet 241 sportolója vesz részt az első modernkori olimpiai játékokon; 1948-ban Londonban 59 nemzet több mint négyezer versenyzője van jelen, míg 2008-ban, Pekingben a résztvevő nemzetek száma kétszáz, a sportolóké pedig tízezer fölé emelkedik. Hasonló trendmozgást érzékeltethetünk a kiosztott aranyérmek vagy az olimpiák programjába kerülő sportágak száma révén is: míg 1896-ban kilenc sportágban 46 aranyérmet osztanak, addig 1948-ra ezek a számok 17-re, illetve 136-ra emelkednek, majd 2008-ban 28 sportágban 301 aranyérmet lehet nyerni. Az expanziónak talán még a föntieknél is látványosabb indikátora, hogy míg az ötvenes évekig a versenyeknek csupán a helyszínen jelen lévők lehetnek szemtanúi, addig a hatvanas évektől – a televíziós közvetítéseknek köszönhetően – tíz- és százmilliók követhetik azonos időben az eseményeket. A huszadik század végén pedig már az olimpiai televíziós közvetítések vonzzák a legtöbb nézőt a vi-

lágón – immár milliárdos nagyságrendben.<sup>1</sup> Egyértelmű tehát: a sportokban mára szinte elképzelhetetlen mértékű piaci és politikai potenciál halmozódott föl. Egy finomabb történeti elemzés persze kimutathatna hullámvölgyeket is e folyamatban (például a háborúk utáni kizárásoknak, vagy a hidegháborús korszak bojkottjainak köszönhetően), de a jelen kontextusban ezeket a részleteket zárójelbe tehetjük.

Ha nagy vonalakban áttekintjük, hogy ebben a 112 évben mely nemzetek, nemzetcsoporthoz tartozók szereztek aranyérmeket, durván három periódust különböztethetünk meg. S noha az alábbi adatok közismertek, mégis meglepő, hogy a segítségükkel elhatárolt korszakok *menyire* kikristályosodott formában jelzik a nemzetközi sporterőtér hatalmi viszonyait.

Az 1896 és 1948 között rendezett tizenegy olimpia egyértelműen a nyugati, jelentősebb gyarmatbirodalommal rendelkező *centrum országok dominanciáját* tükrözi. Elsőpró az Amerikai Egyesült Államok fölénye: az 52 év során 369 aranyat szereznek (a kiosztott 1218-ból), s mindössze háromszor fordul elő, hogy ne ők nyernék a legtöbb aranyérmet: 1900-ban Párizsban (ekkor a franciák lesznek az első), 1908-ban Londonban (itt a britek végeznek az élen) és 1936-ban Berlinben (ott pedig – milyen meglepő! – a németek vezetik a ranglistát). Az aranyérmesek között a fejlett európai országok sportolói dominálnak (lásd alább), de figyelemre méltó sikereket érnek el a nagy európai gyarmatbirodalmakból kinövő keresztény, fehérdominanciájú rendszerek versenyzői is: a kanadaiak 21, az ausztrálok 17, a dél-afrikaiak 14 aranyat gyűjtenek (Új-Zélandnak kettő jut). A húszas évekig kell várni, hogy más földrészek sportolói is aranyéremhez juthassanak: 1948-ig Japán 15, India 4 aranyat szerez, az argentinok 12, az uruguayiak és mexikóiak 2-2, a brazilok és a peruiak 1-1 aranyat hoznak el. A fenti országokon kívül az alábbi nem keresztény (illetve nem fehérdominanciájú) országok szereznek még aranyérmet ebben az időszakban: Törökország (7 arany), Kuba (5), Egyiptom (6), Jamaica (1).

Az 1952 és 1988 közötti, a tizenkettediktől a huszonnegyedik olimpiáig terjedő szakaszt a *szimbolikus hidegháború* periódusának tekinthetjük, melynek során a „kapitalista” első világ és a „szocialista” második világ erői ütköznek. Néhány jellemző adat: a Szovjetunió e periódusban hatszor nyeri a legtöbb aranyérmet: 1956-ban, ’60-ban, ’72-ben, ’76-ban, ’80-ban és ’88-ban (mint tudjuk, az 1980-as moszkvai olimpiát az Egyesült Államok, az 1984-es los angelesit pedig a szovjet-világrendszer országainak többsége bojkottálja). Jól ismert a keletnémetek kiemelkedő szereplése is (1968-ban ötödikek, ’72-ben harmadikok, ’76-ban, ’80-ban és ’88-ban másodikok [!] a ranglistán), de az összes többi szocialista ország sportolói is messze meghaladják korábbi eredményüket:<sup>2</sup> a „szocialista országok – kapitalista országok” aranyérem-versengést 1952 és 1968 között a „kapitalisták”, 1972-től 1988-ig a „szocialisták” nyerik. Ebben a korszakban már jelentősebb mértékű az egyéb geopolitikai régiók – mindenekelőtt Ázsia – súlyának fölértékelődése. A nyugati világon kívüli első olimpiát Japánban, azaz abban az országban rendezik 1964-ben, amely a széles értelemben vett modernizációs potenciálját tekintve leginkább ké-

<sup>1</sup> Jellemző, hogy a nézőszámot tekintve az olimpiákat a labdarúgó világbajnokságok közvetítései követik.

<sup>2</sup> Magyarország kivételével, mely korábban is kiemelkedően teljesített az olimpiákon. Ugyanakkor a magyarok is ekkor érik el minden idők legjobb olimpiai eredményét: 1952-ben Helsinkiben 16 aranyérmükkel harmadik helyen végeznek a nem hivatalos éremtáblázaton.

pes fölvenni a versenyt a nyugati hatalmakkal. Ama tény is e tendencia részeként foghatjuk föl, hogy e periódusban több olyan országban is rendeznek olimpiákat (Mexikóvárosban 1968-ban, Moszkvában 1980-ban és Szöulban 1988-ban), amelyek a nyugati centrumon kívül találhatók. És e korszakban kezd gyakorlattá válni az is, hogy a japánok és a koreaiak mellett (előbbieket Tokióban a harmadik, az utóbbiak Szöulban a negyedik helyet foglalják el az összesített éremtáblázaton, s azóta is a legjobbak között szerepelnek) már egyre kevésbé meglepő, ha fekete, afrikai sportolók is előkelő helyeken végeznek.

Az 1992-től napjainkig terjedő időszakot egyfajta *globalizációs periódusként* jellemezhetjük. Ennek egyik jele, hogy egyre több országból kerülnek ki az érmesek: Tokióban és Szöulban még csak 26, illetve 31, Sydney-ben és Pekingben viszont már 51, illetve 55 nemzet sportolói szereznek első helyezést (olimpiai pontokat pedig természetesen jóval többen). Ennek köszönhető, hogy a volt „szocialista tábor” országainak teljesítménye abszolút és relatív értelemben egyaránt hanyatlani kezd. Oroszország sem érdemi vetélytársa többé az Egyesült Államoknak, sőt, 2004-ben Athénben, illetve 2008-ban Pekingben már csak a harmadik helyet tudja megszerezni az országok versenyében. A többi kelet-európai volt szocialista ország teljesítménye – Szlovákia kivételével – többnyire hanyatlik, vagy legalábbis erősen hullámozik:<sup>3</sup> a legjobb húsz között 2000-ben még négy, 2004-ben és 2008-ban már csupán 2-2 ország található közülük. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbban jön föl Kína: sportolói 1992-ben Barcelonában és 1996-ban Atlantában a nem hivatalos éremlista negyedik helyén végeznek, majd ezt követően minden olimpián egy hellyel följebb lépnek, és Pekingben már fölényesen végeznek a nem hivatalos éremtáblázat élén (51 arannyal) – az amerikaiak előtt (akiknek 36 jut). A kínai sikerek mellett megemlítendő Japán és Dél-Korea kitűnő szereplése is: 2004-ben és 2008-ban mindkét ország a legjobb tíz között végez. A 21. században már nem kelt különösebb meglepetést az sem, ha a nem hivatalos ranglistán a legjobb húsz közé olyan országok is bekerülnek, mint Etiópia, Jamaica vagy Kenya. Miképpen természetesen tartjuk azt is, hogy a kubaiak e ranglista 11., illetve 9. helyén végeznek – mint tették ezt Athénben, illetve Pekingben.

### *Variációk a Dávid-effektusra*

#### **Európai trendek 1896–1948 között**

Ha megkíséreljük értelmezni az egyes európai nemzetek 1948 előtti sportteljesítményét az addig megrendezett 11 nyári olimpián, jól látható tendenciák látszanak kibontakozni (*lásd 1. táblázat*):<sup>4</sup> viszonylag szűk és jól körülhatárolható azoknak az

<sup>3</sup> A szovjet és jugoszláv utódállamok eredményeit itt nem veszem figyelembe.

| <i>Olimpia</i> | <i>Bulgária</i> | <i>Csehország</i> | <i>Magyarország</i> | <i>Lengyelország</i> | <i>Románia</i> | <i>Szlovákia</i> |
|----------------|-----------------|-------------------|---------------------|----------------------|----------------|------------------|
| 2000           | 16.             | 28.               | 13.                 | 14.                  | 11.            | 38.              |
| 2004           | 33.             | 42.               | 13.                 | 23.                  | 14.            | 30.              |
| 2008           | 42.             | 24.               | 21.                 | 20.                  | 17.            | 25.              |

<sup>4</sup> Indikátorként megjelölöm az aranyérmes nyertő országok föltüntetésével.

országoknak a köre, amelyek szereplését kifejezetten sikeresnek minősíthetjük. Az első négy olimpián a hazai pálya föltűnően „lejt”: minden esetben a házigazdák nyerik a legtöbb aranyérmét.<sup>5</sup> E tény egyértelműen arra utal, hogy a szabályok, a mérési elvek, vagyis összességében a nemzetközi sportversengés intézményei még nem szilárdultak meg – következésképpen nem árt ezeket az eredményeket kellő távolságtartással kezelnünk.

1. táblázat: A nyári olimpiákon szerzett európai aranyérmek száma 1896–1948 között

| Helyezés | Ország                                   | Aranyérmek száma |
|----------|--|------------------|
| 1.       | Nagy-Britannia                           | 125              |
| 2.       | Franciaország                            | 98               |
| 3.       | Svédország                               | 93               |
| 4.       | Németország                              | 68               |
| 5.       | Finnország                               | 67               |
| 6.       | Olaszország                              | 63               |
| 7.       | Magyarország                             | 43               |
| 8.       | Svájc                                    | 30               |
| 9-10.    | Belgium<br>Hollandia                     | 28-28            |
| 11.      | Norvégia                                 | 26               |
| 12.      | Dánia                                    | 16               |
| 13.      | Csehszlovákia                            | 13               |
| 14.      | Görögország                              | 12               |
| 15.      | Ausztria                                 | 11               |
| 16.      | Észtország                               | 6                |
| 17-19.   | Jugoszlávia<br>Lengyelország<br>Írország | 3-3              |
| 20.      | Spanyolország                            | 1                |

Különösebb meglepetést nem okoz, hogy a 11 olimpia összesített európai top-listájának élén 125 aranyérmükkel a britek állnak, majd 98 első helyezéssel a franciák következnek. A korabeli világrendszerben betöltött domináns pozíciójuk, népességük nagysága, modernizációs szintjük, valamint az egyetemes sportmozgalomban játszott kiemelkedő szerepük (vagyis hogy a modern sportok jelentős része brit eredetű, illetve az újkori olimpiai mozgalom mindenekelőtt a francia Coubertin báró kezdeményezésének köszönhető) önmagában sokat megmagyaráz

<sup>5</sup> A britek 1908-ban Londonban 56 aranyérmet szereznek, megközelítőleg ugyanannyit, mint a többi tíz olimpián együttvéve, illetve több mint kétszer annyit, mint az ezen az olimpián utánuk következő amerikaiak (nekik 24 arany jut). A franciák az 1900-as, sokak által rendkívül kuszának és szervezetlennek tartott, és ezért számos adatbázisban nem is szereplő olimpián 26 aranyat gyűjtöttek. 1936-ban Berlinben a házigazda németek 33 aranyéremmel végeznek az éremtáblázat élén.

a két ország sportteljesítményét illetően. A rangsorban Svédország foglalja el a harmadik helyet. Az ország lakosainak számát tekintve ez rendkívüli teljesítménynek számít, különösen, ha ismét nyomatékosítjuk, hogy a francia, illetve brit győzelem mértéke 1900-ban, illetve 1908-ban aggályosnak minősíthető.<sup>6</sup> Németország 68 aranya, illetve az ezzel járó negyedik (azaz nem harmadik) helye meglepő, még abban az esetben is, ha figyelembe vesszük, hogy ezeket az érmekeket a németek 8 olimpián szerezték (1920-ban, 1924-ben és 1948-ban ugyanis politikai okok miatt nem indulhattak).<sup>7</sup> A finnek ötödik helye még inkább meglepő, hiszen ekkoriban egy nem egészen négy milliós lakosú országról van szó. (Az ibériai és a balkáni félsziget, továbbá a keleti perifériák többnyire diktatórikus berendezkedésű országai ebben a periódusban inkább csak asszisztálnak az olimpiákon.)<sup>8</sup>

Még föltűnőbb egyes országok sportinvestíciójának rendkívüli mértéke, ha az elnyert aranyérmek mennyiségét népességükhöz viszonyítjuk. Ebben az esetben a 2. táblázatban látható rangsort kapjuk.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a rangsor önmagában nem elegendő arra, hogy az egyes országok sportsikereit kielégítően magyarázza. Mégis úgy gondolom, gondolat kísérletként ennek alapján is eljátszhatunk néhány megfontolásra érdemes összefüggés fölvezetésével.

Mint látható, az első hat helyből ötöt északi (zömmel skandináv) országok foglalnak el – csupán Svájcnak sikerül beékelődni közéjük. Ebben a kontextusban egyértelműen úgy tűnik, hogy a nagy országok alulteljesítenek. Ezeket az adatokat elemezve első körben úgy érvelhetnénk, hogy az öt északi állam a kapitalista szellem által áthatott, viszonylag fejlett és demokratikus berendezkedésű, protestáns többségű ország, melyekben a sportok révén is intézményesülő versenyszemlélet és *fair play*-elv kellőképpen meghatározó ahhoz, hogy a sportversengés intézményrendszere kialakulhasson. (Persze ezzel az általánosító megfogalmazással nem árt vigyázni, hiszen a fenti periódusra vonatkoztatva a „viszonylag fejlett” minősítés csak erős jóindulattal tartható fenn Finnország és Észtország esetében.) Második körben fölfigyelhetünk arra is, hogy geopolitikai és kulturális szempontból többnyire félperiférikus országokról van szó, amelyek mind a nagy gyarmattartó népek versengését, mind államnyelvük nemzetközi súlyát illetően a kevésbé

2. táblázat: Az európai országok sikerességi rangsora a nyári olimpiákon népességükhöz viszonyítva

|     |                |
|-----|----------------|
| 1.  | Finnország     |
| 2.  | Svédország     |
| 3.  | Észtország     |
| 4.  | Norvégia       |
| 5.  | Svájc          |
| 6.  | Dánia          |
| 7.  | Magyarország   |
| 8.  | Belgium        |
| 9.  | Nagy-Britannia |
| 10. | Hollandia      |
| 11. | Franciaország  |
| 12. | Olaszország    |
| 13. | Németország    |

<sup>6</sup> Vagyis ha az értékelés minden esetben *fair play* módon történik, a svédek akár az összesített európai ranglista élén is végezhettek volna a fenti periódusban.

<sup>7</sup> Egyedül a britek indultak mind a 11 olimpián, s összesen négy olyan ország van (Svédország, Franciaország, Magyarország és Dánia), mely tíz olimpián vett részt.

<sup>8</sup> Görögország, jellemző módon, az 1896-os athéni olimpiát követően, a század első felében összesen két aranyérmét szerez, 1904-ben, illetve 1912-ben. A spanyoloknak mindössze egyetlen arany jut. A két régió többi országa nem szerez aranyat.

jelentősek közé tartoznak. (E tekintetben Dánia a kakukktójás, hiszen a másik öt országhoz képest területének méreteihez viszonyítva jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezik). Harmadrészt hangsúlyozandó, hogy ezek az országok nemcsak félperiférikus pozíciójúak, hanem – lélekszámukat illetően – viszonylag kicsik is:<sup>9</sup> a korszakban csupán Svédország népessége haladja meg a hétmilliót, a többiek lélekszáma nem éri el az ötmilliót.

E tényezők mellett eme országok mindegyikében a Szovjetunió és/vagy a náci Németország jelentette fenyegetettségéből adódó szorongás és a semlegességre irányuló (olykor kétségbeesett) törekvés is élénken jelen van a politikai közgondolkodásban és a mindennapi tudatban. Hozzátehetjük: Dániában és Svédországban a régi dicsőség elmúlása fölötti fájdalom a történelmi tudat egyik fontos komponense.<sup>10</sup> E paraméterek jelentős része – a nyilvánvaló különbségektől eltekintve – Svájcra is érvényes.<sup>11</sup> Vagyis ezeknek a saját különlegességükre büszke, viszonylag fejlett, ugyanakkor kicsi és sokszor komplexusokkal terhelt, félperiférikus nemzeteknek társadalomlélektani értelemben van mit ellensúlyozniuk. Következésképpen jó esélye van annak, hogy egy olyan kulturális-politikai klíma alakuljon ki bennük, amelyben többnek, nagyobbak kívánnak látszani annál, mint amilyenek valójában. E célra pedig a nemzetközi sportversengés – a kompenzatorikus funkciót betöltő Dávid-effektus szimbolikus túlinvesztíciói révén – ideális terepet/lehetőséget biztosíthat számukra.

## Magyar sportsikerek a huszadik században

A főnti érvelés – még egyszer nyomatékosítom – nem több játékos gondolatkísérletnél, amit semmiképpen sem szabad túlértékelni. Ugyanakkor a magyarok huszadik századi sportteljesítménye, mely jól illeszkedik a fenti történelmi kontextusba, már komolyabban okadatolható. A magyar sport kiemelkedő eredményei nem érthetők meg anélkül, hogy röviden utalnánk a labdarúgás történelmi összefüggéseire. A századforduló környékén, majd az azt követő két évtizedben a magyarországi futball szimbolikus oppozíciói mindenekelőtt az MTK-FTC derbi révén érthetők meg.<sup>12</sup> Az MTK és FTC csatája a zsidók és a németek közötti asszimilációs versenyfutás megnyilvánulásaként fogható föl. Az osztrák-magyar derbi előbb a Monarchia-beli dominanciáért, majd a kontinens futballválogatottjai közötti elsőségért folytatott versengés szimbolikus kifejezője. Egy olyan versengése, mely mögött – hasonlóképpen a skót-angol derbihez – évszázados nemzeti sérelmek, illetve szorongások állnak. Lényegében nincs olyan évtized a huszadik század közepéig, amikor a két csapat ne egymás ellen játszott volna a legtöbbször. A húszas évek kivételével va-

<sup>9</sup> A nagy birodalmak szomszédságában létező Belgium és Magyarország (melyek e lista 7-8. helyén található) nemzeti identitását is erősen meghatározza a *kisnépi tudat*.)

<sup>10</sup> Csak a rend kedvéért: nem kell magyarázni, hogy e tényezőnek Magyarország esetében mekkora a jelentősége.

<sup>11</sup> Figyelemre méltó az a tény is, hogy Svájc (hasonlóan Belgiumhoz) olyan ország, amelynek legfőbb saját dialektusa van; államnyelveit a szomszédos nagy nemzetektől kölcsönzi. (Ez a „saját nyelv”, a *Schweizerdutch* nevetség tárgya a legitim irodalmi német nézőpontjából.) Elzártága pedig strukturálisan párhuzamba állítható a skandináv országok félperiférikus pozíciójával.

<sup>12</sup> HADAS-KARÁDY, 1995. 94–98.

lamennyi évtizedben a magyarok számára kedvező a mérleg. E túlinvesztíciónak köszönhetően a Monarchia széthullásának történelmi pillanatában a szféra szűkegleteit messze meghaladó tudás halmozódik föl a magyar futball világában.<sup>13</sup>

Ha arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy kik és milyen sportágakban érték el a magyar olimpiai sportsikereket, a futball kapcsán leírtak hasznos vonatkoztatási pontként szolgálhatnak. 1896-ban *Hajós Alfréd* úszásban nyeri a magyarok első két olimpia aranyát, amit 1900-ban a diszkoszvető *Bauer Rudolf*é, 1908-ban a vívó *Fuchs Jenő*é és a birkózó *Weisz Richárd*é követ. Ha kellő jelentőséget tulajdonítunk annak a ténynek, hogy a kurzivált sportolók zsidó származásúak, úgy is fogalmazhatunk, hogy e sportbéli folyamatosság visszavezethető a dualista korszak liberális magyar politikai elitje által kínált *asszimilációs társadalmi szerződésre*, vagyis ugyanarra a történelmi intézményre, amelynek segítségével az MTK–FTC derbi is értelmezhető. E szerződés lényege, némileg leegyszerűsítve: ha magyarrá váltok, megtarthatjátok vallásotokat, és beépülhettek a társadalomba! Tulajdonképpen ennek köszönhető, hogy az asszimilálódni kívánó idegen eredetű csoportok – egyfajta szimbolikus túlinvesztíciós csomag részeként – társadalmi energiáikat a köz szolgálatába állíthatják.<sup>14</sup>

A két világháború közötti Magyarországon a Trianon-szindróma,<sup>15</sup> majd az ötvenes évektől kezdve a szocialista (sport)politika<sup>16</sup> is hozzájárul egy olyan társadalmi klíma kialakulásához, amelyben kiváló föltételek biztosítanak az asszimilációs szerződés révén generációkkal korábban elkezdődött szimbolikus tőkefelhalmozódás folytatásához (e tőkefelhalmozódás egyaránt vonatkozik a sporttudás kikristályosodására, valamint az eme tudás reprodukciójához szükséges szervezeti infrastruktúra kialakulására). Hajós Alfrédék és utódaik olimpia érmei tehát egy olyan folyamatnak az állomásait jelzik, amelynek során az asszimiláns (majd később a fölfelé mobil) társadalmi csoportok működésbe lendítik azt a hosszú távon intézményesülő és megtérülő tudást, mely edzésmódszerekben és szakosztályi infrastruktúrákban kikristályosodva föltételül szolgál annak, hogy egy majdani Gerevich Aladár, Kárpáti Rudolf, Balczó András vagy Egerszegi Krisztina fölbukkanhasson.

Nem véletlen, hogy a huszadik század második felében is mindenekelőtt a korábbi sikersportok szállítják az érmekeket és pontokat. Helsinkiben például a labdarúgás mellett kizárólag olyan sportokban szerzi 16 aranyérmét a magyar csapat,

<sup>13</sup> Az osztrákokkal szemben elért eredmények a kontinens futballerőviszonyainak indikátorai is: nem tűnik megalapozatlnak az a kijelentés, hogy a tízes évek második felére a magyar válogatottnak lesz a kontinens legjobbja – azaz a világ harmadik legerősebb csapata a két brit válogatottnak után. Bővebben lásd HADAS, 1999.

<sup>14</sup> Ezzel kapcsolatban Karády Viktor életműve nélkülözhetetlen forrásként szolgálhat, különösen KARÁDY, 1997.; KARÁDY, 2000.

<sup>15</sup> Klebelsberg Kuno, a két háború közötti korszak jelentős befolyással rendelkező kultuszminisztere így foglalja össze a rendszer sportpolitikájának lényegét: „*Gondoskodnunk kell arról, hogy azt a testedző munkát, amelyet korábban az egész férfi népességgel a hadsereg végzett, most a magyar sport végezze el. Abban a különleges helyzetben tehát, amelybe Trianon következtében kerültünk, a sportnak még fokozottabb a jelentősége.*” *Nemzeti Sport*, 1928. december 24. (Kiemelések az eredetiben.)

<sup>16</sup> Egy hitelesnek tűnő anekdota szerint 1949-ben, egy hétfői reggelen Rákosi megkérdezi titkárától az előző napi Fradi–Vasas meccs végeredményét. A titkár nem tudja, mivel – úgy mond – „*sokkal fontosabb politikai kérdésekkel kellett foglalkoznia*”. Rákosi válasza: a sport fontos politikai kérdés, különösen, ha egy „baloldali” és egy „jobboldali” futballcsapat játszik egymással.

amelyekben már azt megelőzőleg is sikeres volt: úszásban (Helsinki-ben négy arany, korábban összesen öt), vívásban (3, illetve 15), birkózásban (2, illetve 5), tornában (2, illetve 3), ökölvívásban (1, illetve 3), lövészetben (1, illetve 3), atlétikai dobószámokban (1, illetve 2) és vízilabdában (1, illetve 2).<sup>17</sup> Ha e trendeket máig követjük, különösen feltűnőnek tarthatjuk a vívásban és birkózásban elért kiemelkedő teljesítmény folyamatosságát. És a múlt ismeretében azon sincs semmi okunk csodálkozni, hogy egy-két évtizedes lappangás után egyszer csak ismét fölbukkannak az olimpiai érmekeket szerző úszók, tornászok, dobóatléták, sportlövők vagy vízilabdázók.<sup>18</sup>

### A kelet-európai szocialista országok sportsikerei 1952–1988 között

1952-ben 69 ország nem egészen ötezer sportolója 17 sportágban küzd Helsinki-ben; 1964-ben Tokióban már 93 ország több mint ötezer versenyzője 19 sportágban indul. 1976-ban ugyan a résztvevő nemzetek száma némileg visszaesik az előző három olimpiához képest (92-re), a versenyzők azonban több mint hatezren vannak Montrealban, és 21 sportágban mérik össze tudásukat. 1988-ban, Szöulban a résztvevő nemzetek száma (159) már a helsinki dupláját is jóval meghaladja, és a csaknem 8,5 ezer sportoló 23 sportágban küzd. Mindehhez azt is hozzátehetjük, hogy a Helsinki-ben megszerezhető 149 aranyéremmel szemben Szöulban már 241 aranyat lehet begyűjteni.

Ezeknek az adatoknak a segítségével nem csupán a növekedés mértékét érzékelhetjük, hanem azt is, hogy a nyolc kelet-európai szocialista országnak<sup>19</sup> egyre nagyobb erőfeszítéseket kell tennie a sikeres szereplés érdekében, hiszen az összes résztvevőhöz képest relatív súlyuk folyamatosan csökken. Ennélfogva a szovjet-blokk országainak sikerei minden korábbinál meggyőzőbben bizonyítják a Dávid-effektus relevanciáját, hiszen az idő múlásával párhuzamosan relatív sikerességük növekszik. 1952-ben sportolóiuk 48 aranyérmel visznek haza, és ezzel az összes aranyérem egyharmada jut nekik; 1960-ban 61-re nővelik aranyaik számát, ami a megszerezhető érme több mint 40 százaléka. 1968-ban 69 aranyérmel szereznek, s így továbbra is 40 százalék fölött részesednek az első helyezésekből. 1976-ban viszont már 114 aranyat gyűjtenek, és ezzel az első helyek csaknem 58 százalékát szerzik meg. Ám még ezt az eredményt is fokozni tudják: 1988-ban 128 aranyat nyernek, és így – a 159 nemzet versenyzői között – az összes első helyezés 53 százaléka jut nekik!<sup>20</sup>

<sup>17</sup> A lövészet 1912-től, az ökölvívás 1928-tól, a vízilabda és a torna pedig 1932-től tartozik az olimpiai aranyat hozó magyar sikersportok közé.

<sup>18</sup> A háború utáni korszak kiemelkedő magyar sportjai között tulajdonképpen a kajak-kenu az egyetlen, mely első olimpiai aranyérmét csupán 1956-ban szerzi (megjegyzendő, hogy e sport 1936-tól szerepel az olimpiai programban). Bizonyos értelemben ide sorolható az 1960 és 1988 között rendkívüli eredményeket produkáló öttusa is, noha az ötből három tusa, a vívás, az úszás és a lövészet kezdetektől fogva a legsikeresebb magyar sportok közé tartozik, s a közép- és hosszútávúfutás, valamint a lovaglás is komoly hazai tradíciókkal bír. (Bármily szépen csillogjanak is a magasugrásban 1936-ban, a távolugrásban 1948-ban, a súlyemelésben 1972-ben és 1980-ban, valamint a cselgáncsban 1992-ben szerzett olimpiai aranyérmek, e sportágak nem sorolhatók a hagyományos magyar sikerágazatok közé.)

<sup>19</sup> Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia, Szovjetunió.

<sup>20</sup> Erről részletesebben lásd: HADAS, 2010.

A nyolc olimpia adatait összesítve<sup>21</sup> a szocialista országok sportolójának kilenc sportágban sikerül szert tenniük az aranyérmek több mint ötven százalékára. Egyetlen sportág van, amelyben mindig a szovjet blokkba tartozó ország nyeri az aranyérmet: a futball. (A kiosztott nyolc aranyból hármát a magyarok, kettőt a szovjetek, egyet-egyed pedig a jugoszlávok, a keletnémetek és a lengyelek szereznek.) Figyelemre méltó, hogy a sikeres sportágak toplistájának első felében további két csapatsport található: a vízilabda, illetve a kézilabda, melyek esetében csupán egyszer fordul elő, hogy ne a szovjet blokkba tartozó együttes nyerné az aranyérmet. (A vízilabdában a nyolc aranyból négyet gyűjtenek be a magyarok, kettőt a jugoszlávok és egyet a szovjetek, míg kézilabdában az öt aranyból<sup>22</sup> hármát nyernek a szovjetek, egyet a jugoszlávok.) A sikersportnak tekinthető, vagyis az összes kiosztott aranyérem legalább ötven százalékát megszerző hét egyéni verseny-, illetve küzdősport közül kajak-kenuban és evezésben mindenekelőtt a Szovjetunió és az NDK, tornában, birkózásban és súlyemelésben a Szovjetunió, míg öttusában és vívásban Magyarország sportolói szerzik a legtöbb aranyérmet.

A *csapatsportokban*<sup>23</sup> elért sikerek különösen fontosak a kommunista vezetők számára, hiszen egy csapat sokkal könnyebben válhat az egész nemzettel kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak hordozójává. A szovjet sportvezetés hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a nyugati világban (is) népszerű kollektív labdajátékokban eredményesen szerepeljenek. E törekvésük nem eredménytelen: a kézilabdában elért sikerek mellett három-három aranyérmet nyernek kosárlabdában és röplabdában is.<sup>24</sup> E sikerek ugyanis hangsúlyosabban jelennek (illetve jeleníthetők) meg a nyugati médiában, így a kommunista vezetők több legyet is üthetnek egy csapásra: miközben *befelé*, saját állampolgáraik számára pozitív identifikációs mintákat kínálhatnak, és a sportolói karriert csábító és reálisnak tűnő mobilitási alternatívaként megjelenítve a politikai rendszer kellő flexibilitását is igazolhatják, *kifelé* az egész világ számára szemléltethetik a „szocialista világrendszer kapitalista világrendszer fölötti felsőbbrendűsége” elvének érvényességét.

Az *azonos időben zajló individuális (vagy páros) teljesítményversenyek* közül<sup>25</sup> mindenekelőtt a *kajak-kenu* tekinthető a szovjet blokk monopóliumának: a vizsgált periódusban az aranyak csaknem 90 százalékát öt szocialista ország versenyzői nyerik: a szovjetek huszonöt és a keletnémetek tíz aranya mellett a románok és a magyarok hatot, a csehszlovákok egyet szereznek. *Evezésben* – melyben az összes arany 55 százalékát gyűjtik be a béketábor sportolói – szintén öt nemzet osztozik az aranyérmekben: a keletnémetek négy olimpián 22 aranyat gyűjtenek, míg a másik hét ország a nyolc olimpián 17-et (a szovjetek 10, a jugoszlávok 3, a csehszlovákok és a bolgárok 2-2 aranyat nyernek).

<sup>21</sup> Az 1980-as, illetve 1984-es olimpiai eredményeket nem veszem figyelembe, mivel az 1980-as moszkvai olimpián a nyugati országok jelentős része nem jelent meg, az 1984-es los angelesi versenyeken pedig a szocialista blokk országai nem indultak (kivéve, ez utóbbi esetben, Románia).

<sup>22</sup> A kézilabda 1972-től szerepel az olimpia programjában, ekkor még csak a férficsapatok számára, 1976-ban és 1988-ban azonban már női csapatok is indulnak.

<sup>23</sup> A sportok csoportosítására szolgáló alábbi tipológiát e sorok szerzője dolgozta ki.

<sup>24</sup> A vizsgált periódusban a csapatjátékok közül a gyephoki szerepel még a programban (a baseball 1992-től, a softball 1996-tól kerül be az olimpiai programba).

<sup>25</sup> Az olimpia sportágak közül ezek közé tartozik a futás, az úszás, a kajak-kenu, az evezés, a kérekpározás és a vitorlázás.

Az *eltérő időben zajló individuális teljesítményversenyek* közül<sup>26</sup> – az aranyérmek kétharmadának megnyerésével – a *súlyemelés* tekinthető a szocialista blokk legsikeresebbjének. A szovjetek 33 aranyérmet szereznek – ebből hatot az aktuálisan legmagasabb súlycsoportban (mindez a többi szocialista ország súlyemelőinek egyszer sem sikerül). Ily módon hatszor lesz szovjet állampolgár a „világ legerősebb embere”. Súlyemelés-aranyakat még öt ország sportolói vehetnek át: Bulgáriának 6, Lengyelországnak 4, Magyarországnak 2, Csehszlovákiának és Romániának 1-1 aranyat sikerül összegyűjtenie.

Az *eltérő időben zajló individuális szépségversenyek* közül<sup>27</sup> a szovjet blokk legsikeresebb sportja a *torna*: a nyolc olimpián öt kelet-európai szocialista ország nyeri az összes aranyérem 70 százalékát. Itt is jelentős a szovjet dominancia (összesen 64-et szereznek), ugyanakkor mind érmeik számának (a magyarok és a csehszlovákok 8-8, a keletnémetek 4, a románok 3 aranyhoz jutnak), mind világhíressé váló tornászaiuknak köszönhetően a sikerekből más szocialista országok is részesülnek. E sikerek értékét fokozza, hogy a torna egy jelentős történelmi patinával rendelkező olimpiai sportág, melyre ráadásul – a televíziós közvetítések általánossá válásával párhuzamosan – jóval nagyobb globális médiafigyelem jut, mint a kajak-kenura, az evezésre vagy a súlyemelésre.<sup>28</sup>

A *páros küzdősportok* közül – az aranyérmek kétharmadának megszerzésével – a szocialista tábor sportolói *birkózásban* a legeredményesebbek.<sup>29</sup> Itt is a szovjetek szerzik a legtöbb aranyat (50-et),<sup>30</sup> ugyanakkor a sikerekből – szemben a tornával – nem csupán öt, hanem valamennyi ország részesedik: a bolgárok 11, a magyarok 8, a románok 4, a csehszlovákok 1 aranyat gyűjtenek, a többi három ország pedig 2-2 első helyezést nyer. Ilyeténképpen a birkózás joggal tekinthető a szovjet blokk egészét reprezentáló sportágnak. Jellemző, hogy – a súlyemeléshez hasonlóan – a szovjetek tarolnak a mindenkori legmagasabb súlycsoportban: 10 arany jut nekik ebben a kategóriában (míg a többi szocialista ország közül mindez csak a magyaroknak sikerül 2 alkalommal).

Jóllehet *vívásban* is csaknem az aranyérmek kétharmadát szerzik meg a szovjet blokk országainak versenyzői, ebben az esetben némi óvatosság szükségeltetik ahhoz, hogy ezt a sportot az egész blokk sikersportjaként láttassuk. Részben azért, mert mindössze négy ország versenyzői gyűjtik be az aranyérmeket, részben pedig, mert a vívás ama kivételes sportágak közé tartozik, amelyben nem a szovjetek, hanem a magyarok szerzik a legtöbb aranyat: összesen 16-ot (a szovjetek 15-öt, a lengyelek 4-et, a románok egyet gyűjtenek). Emellett politikusi és sportberkekben (illetve Magyarországon széles körben) ismert, hogy a vívás egy olyan tradicionális

<sup>26</sup> Az olimpiai sportágak közül ilyenek az íjászat és a lövészet, a súlyemelés, valamint az atlétikai ugró- és dobószámok.

<sup>27</sup> Az olimpia programján a vizsgált periódusban ilyen a torna, a műugrás és a műlovglás, újabban pedig a szinkronúszás.

<sup>28</sup> Noha természetesen e figyelem meg sem közelíti a futballra, vagy akár a kézilabdára jutó közvetítési időt, ugyanakkor jócskán meghaladja a szovjet blokk második legsikeresebb csapatsportjára, a vízilabdára jutó mediakoncentráció mértékét.

<sup>29</sup> Az olimpiai sportágak közül páros küzdősport még az ökölvívás, a vívás, a cselgáncs és a judo (majd később a tékvando).

<sup>30</sup> A szovjet sportolók birkózásban a nyolc olimpián kiosztott összes aranyérem 40 százalékát szerzik, szemben a tornával, ahol ez az arány 60 százalékos!

sport Magyarországon, mely a két világháború közötti jobboldali, „ellenforradalmi” rezsim számára különösen kedves volt, ráadásul mélyen gyökerezik az arisztokratikus-dzsenti nemzeti tradícióban is.

Ezért sokkal inkább az *ökölvívást* tarthatjuk a szovjet blokk másik reprezentatív páros küzdősportjának – jóllehet itt a szocialista országok az összes aranyéremnek „csupán” a 40 százalékát nyerik. Ráadásul – és a jelen kontextusban ez a tény kiemelten fontos – az ökölvívásban is mind a nyolc ország sportolói képesek aranyérmeket szerezni, mégpedig viszonylag kiegyenlített módon (a szovjetek 13, a lengyelek 7, a magyarok és a keletnémetek 4, a csehszlovákok 2, a többiek 1-1 aranyat nyernek). Tovább növeli az ökölvívásban szerzett érmek értékét, hogy jóval nagyobb médiafigyelem irányul rá, mint a birkózásra és vívásra.

Az *összetett sportok* közül<sup>31</sup> az *öttusában* tekinthető még kiemelkedőnek a szocialista országok teljesítménye: itt az összes arany több mint 70 százaléka jut nekik. Ugyanakkor e Coubertin báró számára oly kedves sportággal kapcsolatban is elmondható mindaz, ami a vívást illetően: itt is négy ország sportolói gyűjtik be az aranyérmeket, és itt sem a szovjetek, hanem a magyarok szerzik a legtöbb aranyat: az összesen megszerezhető 14 aranynak pontosan a fele jut a magyaroknak, míg a szovjetek hármat, a románok és a lengyelek egyet-egyet nyernek.<sup>32</sup>

Megfogalmazható tehát, hogy a szovjet blokk olimpiai sikerei a Dávid-effektus példaértékű megnyilvánulásának tekinthetők. Mindenekelőtt öt sportban csúcsoodik ki a nyolc kelet-európai ország teljesítménye. Ezek a következők: futball, kajakkenu, torna, birkózás és súlyemelés (ezekhez hozzátehetjük még egyrészt a kézi- és vízilabdát, másrészt az evezést, harmadrészt az ökölvívást, melyek három versenykategóriában<sup>33</sup> tovább erősítik az öt domináns sport jelentéstartalmait). Ezek alapján hozzávetőleges képet alkothatunk a nyolc ország sportolói által megtestesített társadalmi-biológiai entitás számára kijelölt, illetve általa reprezentált beállítódási mintákról is. Eszerint az olimpiákon megjelenő szocialista embertípust győzelemre vágyó, kooperatív lényként jellemezhetjük, aki önmagát aláveti a csapat (vagyis a politikai közösség) céljainak; továbbá nem csupán kitartó, szívós, fegyelmezett, engedelmes, ügyes és monotónia-tűrő személyiség, hanem megalkuvás nélküli kemény harcra és óriási súlyok elviselésére is képes.

### *Nemileg kondicionált tevékenységek és beállítódások*

Mielőtt bármiféle következtetésre jutnánk az eddigiek alapján, ajánlatos egyértelművé tenni: az olimpiákon nemcsak férfiak vettek, illetve vesznek részt. A női jelenlét az idő előrehaladtával lassan, de biztosan növekszik: először 1900-ban indulnak a versenyeken (golfban és teniszben). Arányuk 1952-ben éri el a tíz százalékot,

<sup>31</sup> Ide tartozik az öttusa, a tízpróba, a hétpróba és a triatlon.

<sup>32</sup> Az olimpiai sportok utolsó nagyobb csoportjában, a *páros labdajátékokban* a szocialista országok nem szereznek érmet a vizsgált periódusban. Ebben semmi meglepő nincs, ugyanis csak az 1988-as szöuli olimpián kerül a programba a tenisz és az asztalitenisz (majd 1992-től a tollaslabda és 2000-től a strandröplabda).

<sup>33</sup> Vagyis a csapatsportokban, az individuális teljesítményversenyekben és a páros küzdősportokban.

míg a húszat 1976-ban, a harmincat 1996-ban, a negyvenet pedig 2004-ben haladja meg<sup>34</sup>. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) 1991-es döntése alapján a programba fölvezt valamennyi új sportágban női versenyszámokat is kell indítani. 1994-ben a Nemzetközi Olimpiai Bizottságon belül megalakul a *Nő és Sport Munkacsoport*, mely 2004-ben átalakul *Nő és Sport Munkabizottsággá*. Javaslatának köszönhetően az olimpiai charta a következőképpen módosul: „A Nemzetközi Olimpiai Bizottság a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség elvének érvényesítése alapján bátorítja és támogatja a női részvételt valamennyi sportban, illetve valamennyi szervezeti szinten.”<sup>35</sup>

Ha a korábbiakhoz hasonlóan beérjük azzal, hogy az olimpián elnyerhető aranyérmek számát használjuk a nők olimpiai részvételének indikátoraként (és eltekintünk például az egyes sportágakon belül a férfiak és nők küzdelmeire fordított közvetítési idő hosszának figyelembe vételétől), szignifikánsnak minősíthetjük a nemek részvételi arányaiban érzékelhető kiegyenlítődési folyamatot. Először is: a sportoknak két nagy csoportjában – a hét (ill. nyolc) csapatjátékban és a négy páros labdajátékban – a 21. század elején már pontosan ugyanannyi érmet nyerhetnek a nők, mint a férfiak! Másodszor: kilenc sportágban (atlétika, birkózás, evezés, kajak-kenu, kerékpár, lövészet, súlyemelés, tornászat, vívás) ugyan a nők egyelőre kevesebb érmet szerezhetnek, mint a férfiak, azaz e tevékenységekben még a férfituólsúly érvényesül, de a jelenlétük ezekben is egyértelműen növekszik. (Megjegyzendő, hogy e sportágak – az egyetlen kajak-kenu kivételével – 1896-tól szerepelnek az olimpiák programján.)<sup>36</sup>

Harmadszor: mindössze két sportág van, amelyből a nők még 2008-ban is ki vannak zárva: az ökölvívás<sup>37</sup> és a *baseball*. Ám – jobban megnézve – e két sportág tulajdonképpen csak egy, mivel a *baseball*nak létezik egy *lág্যabb*, kizárólag nők által művelt, és az olimpia programjába is bekerült változata, a *softball*.<sup>38</sup> Negyedszer: a *softball* mellett manapság létezik két olyan olimpiai sportág is, amelyben kizárólag nők vesznek részt: a ritmikus sportgimnasztika és a szinkronúszás. És ha mindezek után ismételten tudatosítjuk, hogy a nők nagyobb súlyát involváló sportágakat a huszadik század vége felé iktatták programba, valamint hogy a későbbi műsorra tűzött egyéni- és csapatjátékokban kiemelkedően sikeresnek tűnik a nők emancipációja, még meggyőzőbbnek tűnhet a nemek részvételének kiegyenlítődésére vonatkozó tézis.

A jelen állapot természetesen egy hosszú folyamat eredménye. 1924-ig a női résztvevők aránya 5% alatt marad, 1928–1948 között pedig 8–9% körül ingadozik.<sup>39</sup> Eleinte teniszben és íjászatban,<sup>40</sup> majd 1912-től úszásban, 1924-től vívásban, 1928-tól

<sup>34</sup> 2008-ban Pekingben a versenyzők 42,37 %-a nő. A NOB honlapja szerint Pekingben a nemzeti olimpiai bizottságok vezetőinek 9%-a, az újságírók 21%-a, a csapatok zászlóvivőinek pedig 31%-a nő.

<sup>35</sup> *Olimpiai Charta*, 2010. 15. (2. fejezet, 7. pont)

<sup>36</sup> Ugyanakkor a 11 individuális teljesítményversenyben és a 6 páros küzdősportban még 2008-ban is csupán kettőben (úszásban és triatlonban, illetve cselgáncsban és tékvandóban) szerezhetnek ugyanannyi érmet, mint a férfiak.

<sup>37</sup> A NOB 2009 augusztusában úgy döntött, hogy a 2012-es londoni olimpián a női ökölvívók három súlycsoportban (48, 57, 69 kg) indulhatnak a játékokon.

<sup>38</sup> A *baseball*-nak van egy koedukált változata is. Megjegyzendő, hogy a 2012-es olimpia programjáról ismét lekerült a *baseball* és a *softball*.

<sup>39</sup> Az első 11 olimpián – a férfiakhoz hasonlóan – a nőknél is elsöprő az amerikai fölény.

<sup>40</sup> Íjászatban 1912-től 1972-ig, teniszben 1924-től 1988-ig nem rendeznek női versenyeket. Megjegyz-

atlétikában és tornában, 1948-tól pedig kajak-kenuban indulhatnak női versenyzők. Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy vajon az olimpiai sportok révén a huszadik század első felében túlinvestáló európai nemzetek (tehát az öt északi ország, továbbá Magyarország, Belgium és Svájc) lányai és asszonyai mekkora részt vállalnak a sikerekből, akkor némi meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy súlyuk az esetek túlnyomó többségében elenyésző. E nyolcas csoportban az egyetlen számottevő kivételt a dán nők jelentik, akik négy aranyérmét gyűjtenek (mely az 1948-ig elnyert összes dán olimpiai első helyezés negyede). A magyar nőknek öt jut (ez az összes arany 11,6%-a),<sup>41</sup> míg a svédek nőknek egyre futja (a 93-ból!); a többi sikeres ország női sportolói aranyérem nélkül maradnak. A dánok mellett egyébként egyetlen európai nemzet van, ahol az 1948 előtti olimpiai teljesítményben kiemelkedő szerepet játszanak a nők: Hollandia, melynek 28 aranyérméből 11-et (azaz 39,2%-ot) szereznek.<sup>42</sup> Vagyis megfogalmazható, hogy Európában, a huszadik század első felében a nemzetekhez kötődő Dávid-effektus egyértelműen férfiak által végbevitt, maskulin teljesítmény.

Az 1948-as londoni olimpia után 12 évnek kell eltelnie, hogy a nők egy újabb sportban, nevezetesen röplabdában indulhassanak. Ezt követően némileg gyorsabban vezetik be az újabb és újabb női szakágakat: így 1972-től íjászatban, 1976-tól kézi- és kosárlabdában, valamint evezésben, 1980-tól gyeplabdában, 1984-től lövészetben és kerékpározásban, 1988-tól teniszben és asztaliteniszben is részt vehetnek a nők. Látható tehát, hogy a változásokban a fegyelmezett egyéni teljesítményversenyek mellett egyre nagyobb szerephez jutnak a páros, illetve csapatsportok is. Mindez eltérő hangsúllyal úgy is megfogalmazható, hogy a huszadik század második feléig kell várni, hogy a nemzetközi sportversengésben a szimbolikus (nemzeti) közösségek reprezentálóiaként a nők is megjelenhessenek a nyilvánosság tereiben.

Ha az 1952–1988 közötti időszakot abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mely nemzetek sportolónői voltak a legsikeresebbek, rendkívül szignifikáns eredményeket kapunk. A nyolc kelet-európai szocialista ország sportolónőinek eredményét összevonva kezelve ugyanis megállapítható, hogy a nyolc olimpián az összes aranyérem 54 százalékát nyerik, következésképpen a szovjet blokk sikereiben relatíve nagyobb súllyal részesednek, mint a férfiak! Páratlan az 1976-ban elért teljesítményük, amikor is a nők számára kiosztott aranyérmek 90 százalékát szerzik meg! E sikerben óriási szerepük van a keletnémeteknek, akik ebben az évben 25 aranyra tesznek szert a szocialista sportolónők által összegyűjtött 44-ből.<sup>43</sup> A nyolc ország sportolónői tornában a legeredményesebbek, hiszen e sportágban a vizsgált periódusban kiosztott 51 aranyból 50-et nyernek.<sup>44</sup> Ráadásul e teljesítmények viszonylag arányosan, öt ország között oszlanak meg (a Szovjetunió 30, Csehszlovákia 7, Románia 6, Magyarország 5, a NDK 2 aranyat nyer).

---

zendő, hogy 1900-ban Párizsban golfban is indulhatnak nők, utána ez a sport kikerül a programból.

<sup>41</sup> Az 1948 előtt nyert öt magyar női aranyból három vívásban születik, egy pedig magasugrásban, illetve Távolugrásban.

<sup>42</sup> Ebből két sportoló, a futó Fanny Blankers-Koen, illetve az úszó Rie Mastenbroek hetet szerez.

<sup>43</sup> A keletnémet olimpiai csapat, mely – mint köztudott – ezen az olimpián a Szovjetunió után a második helyen végez az éremtáblázaton, illetve a nem hivatalos pontversenyben, összesen 90 érmet – s ebből 40 aranyat – gyűjt össze. A női úszószámokban kiosztott 13 aranyérem közül például 11 nekik jut.

<sup>44</sup> Csupán az 1952-es Helsinkinél történik meg, hogy egy nem szocialista sportolónő (nevezetesen egy svéd) is aranyéremhez jut tornából.

A kelet-európai sportolónők – az aranyérmek 80, illetve 100 százalékának megszerzésével<sup>45</sup> – kiemelkedően sikeresek kajak-kenuban és evezésben is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy e sportágak gyakorlatilag két ország, a Szovjetunió és a NDK monopóliumának tekinthetők. Atlétikában és úszásban (melyekben az összes aranyérem 56, illetve 33 százalékát nyerik) hullámzóbb a nyolc ország sportolónőinek teljesítménye, noha a hetvenes évektől az NDK versenyzőnői sokat javítanak a statisztikákon. Az atlétika adatait tovább bontva érdekes összefüggésre bukkanhatunk. Van ugyanis egy olyan egyéni teljesítményverseny-típus, amelyben – a nyolc olimpián kiosztott 24 aranyéremből 24-et megszerelve – a szocialista országok sportolónői túlszárnyalják a tornában elért 98 százalékos eredményüket is. Ez pedig nem más, mint a nehézatléikai dobószámok kategóriája (amelybe a súlylökés, a gerelyhajítás és a kalapácsvetés tartozik). E három atlétikai dobószámban hat ország sportolónői osztoznak az aranyakon: a szovjetek 13, a keletnémetek 6, a románok 2, a magyarok, csehszlovákok és bolgárok 1-1-et szereznek.

Megállapítható tehát, hogy a szocialista sportolónők elsősorban az egyéni kvalifikációsversenyek egy jól körülhatárolható csoportjában tekinthetők kiemelkedően sikeresnek, azaz inkább individuumokként jelennek meg az olimpiákon.<sup>46</sup> A „szocialista lányok és asszonyok” kitaró, szívós, fegyelmezett, monotónia-tűrő, engedelmes, ügyes és diszkrétén tetszeni vágyó emberek, akik a legnehezebb súlyok elviselésére és megmozdítására is képesek. E tekintetben az általuk reprezentált beállítódások maszkulin vonatkozásai némileg hangsúlyosabbak, mint az olimpiai női számok alapján rekonstruálható ideáltipikusnak tekinthető „olimpiai nő” esetében. Ez az „olimpiai nő” ugyanis még a 21. század elején is ritkábban (és kisebb intenzitással) küzd, harcol, mint a tipikus férfi. A *libido dominandi*<sup>47</sup> archaikus késztetéseit civilizált formában reprodukáló harcformák (mint amilyen például az ökölvívás vagy a birkózás), továbbá a kemény munkával elsajátítható, standardizált körülmények között zajló, fegyelmezett, célirányult, testtudatos, individuális és exhibicionista (sport)versengés, valamint a csapatsportok küzdelmei inkább a férfiakra jellemzőek még, hiszen csaknem valamennyi klasszikus egyéni versenyszámban és csapat-sportban ők vannak jelen nagyobb súllyal.

Úgy fogalmazhatunk tehát, hogy az „olimpiai nő” még a 21. század elején is inkább játszásra termett személyként van jelen az olimpiai versenyeken. Másodszorban pedig olyan lényként, aki – a cirkusz, revü, musical világából származó, esztétikai téték által meghatározott viszonylatokat közvetítve – a tetszés fölkelésére van hajlamosítva. (Jellemző, hogy a két kizárólagos női számban zenére kell

<sup>45</sup> Noha ez utóbbi százalékos adatot óvatosabban kell kezelnünk, hiszen az evezés csak 1976-tól szerepel az olimpiai programban.

<sup>46</sup> Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szovjet sportvezetés hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a nyugati világban (is) népszerű kollektív labdajátékokban eredményesen szerepeljenek. E törekvésük nem eredménytelen: 1968 és 1988 között (a moszkvai olimpiát nem számítva) három aranyat nyernek röplabdában, illetve egyet-egyet kosárlabdában, illetve kézilabdában.

<sup>47</sup> Bourdieu szerint a „*libido dominandi*” az uralkodás ösztönösen meglévő vágya, egyfajta belső kényszerre épülő kötelességtudat, amivel a férfi „önmagának tartozik”. E késztetés – azaz *illúzió dominandi* – végső soron nem más, mint a férfiaság hangsúlyozásának, teljesítménykényszerének kötelezettségébe vetett hit, mely a társadalmilag meghatározott elfojtásoknak köszönhetően a valóságelvet teszi meg az örömev forrásául, s a férfiakat más férfiak (és közvetve a hozzájuk tartozó nők) legyőzésére, megelőzésére, azaz olyan játékok művelésére készíteti, amelyek határeseti formája a háború. BOURDIEU, 2000

bemutatni a gyakorlatokat!) Mindazonáltal az is kétségtelen, hogy a „harcos, erős férfi” kontra „tetszeni vágyó, gyöngye nő” leegyszerűsített dichotómián alapuló toposz továbbélését nemigen tudnánk meggyőzően alátámasztani az olimpiai programon szereplő sportok elemzése révén. Nem csupán azért nem, mert – mint ezt a szocialista sportolók kapcsán láthattuk – a nők is versengenek és harcolnak, hanem azért sem, mivel egyes tevékenységformákban (szinkronugrás, tornászat, lovaglás, strandröplabda, stb.) a férfiak is a szépség kifejezésére vannak ítélve, következésképpen a maskulin test is megjelenhet erotikus vágy tárgyaként a televíziós közvetítések során. Vagyis a történelmi trendek inkább arra utalnak, hogy a nemek közötti erőviszonyok a kiegyenlítődés irányába mozdulnak el, és a sportok által képviselt „férfias” vagy „nőies” beállítódások, illetve tevékenységformák egyre inkább egymásba/egymásra csúsznak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy – hosszú távon szemlélve – az olimpiák egy olyan társadalmi folyamat indikátorai és generálói, melynek során egy globális léptékű *hibrid gender rezsim* van kialakulóban.

### *Globalizáció és a jelentések relativizálódása és pluralizálódása*

Az 1896-os athéni olimpia programján az alábbi sportok szerepelnek (zárójelben az egyes sportágakban kiosztott aranyérmek száma): atlétika (14), torna (8), kerékpározás (6), lövészet (5), úszás (4), vívás (2), tenisz (2) és birkózás (1).<sup>48</sup> Túlnyomórészt versenysportok tehát; emellett két küzdősport (birkózás és vívás), valamint egy labdajáték (tenisz) található a listán. Abban a tekintetben viszont e sportágak közös nevezőre hozhatók, hogy valamennyi *egyéni tevékenység*. Ebbéli mivoltukban példászerű egyértelműséggel képviselik az alapító atyák elitista-individualista arisztokratizmusát, mely – és ezt manapság sokan elfelejtik – az amatőrizmust preferálja a 19. század végén egyre nagyobb teret nyerő, piaci elveket előtérbe helyező, polgári gyökerű professzionalizmussal szemben.<sup>49</sup>

Az elkövetkező olimpiákon aztán számos új sport is bekerül a játékok programjába. Így például a vízilabda (1900), a labdarúgás és a gyeplabda (1908), majd némi szünet után a kézi- és a kosárlabda (1936). (Föltűnik a lovaspóló és a rögbi is, de ezek aztán lekerülnek a műsorról.) A tendencia nyilvánvaló: a szabályozott és standardizált körülmények között versengő *egyének* (vagyis az individualista kapitalista szellem inkorporációi) után megjelennek, majd egyre nagyobb teret nyernek a stratégiai *csapat sportok* (vagyis a kollektivistista kapitalista szellem inkorporációi). Ezek a csapat sportok drámai formában, azaz interaktív módon képesek kifejezni a közösségeken belüli, illetve közösségek közötti distinkciókat,<sup>50</sup> és ezáltal arra is lehetőséget biztosítanak, hogy sok ember azonosuljon az általuk hordozott és a változó kontextusokban folyamatosan újradefiniált jelentéstartalmakkal.

<sup>48</sup> A súlyemelés ekkor még az atlétika részének számít.

<sup>49</sup> HADAS, 2003: 285–290.

<sup>50</sup> Természetesen a csapatjátékok között lényegi különbségek találhatók e tekintetben: míg egy kosárlabda-meccsen szinte percenként vannak akciók, következésképpen találkozásként többnyire százas nagyságrendű a kosárdobások, azaz a katartikus drámai beteljesülések száma, addig egy labdarúgó-mérkőzés során hosszú percek is eltelhetnek érdemleges esemény nélkül, és a rendkívül hosszú játékidő – 90 perc – alatt is viszonylag ritkán esik ötnél több gól.

A szimbolikus tartalmak az egyes sportágak, csapatok beágyazódásának, egymáshoz mért viszonylatainak összefüggésrendszerében alakulnak ki, és eleinte naiv reflektálatlansággal hordozzák identifikációs konnotációikat. A berlini olimpiától azonban valami új kezdődik: a korábbi spontán és sokszor esetleges jelentéstartalmak egyre gyakrabban politikai legitimációs- és propagandacélokat kezdenek szolgálni. Erre elvileg ugyan minden sport megfelelhet, ám kétségtelen, hogy a csapat-sportok könnyebben fejezhetnek ki ideológiai megalapozottságú többletjelentéseket. Az idő előrehaladtával, egészen napjainkig tartóan mind nagyobb jelentőségre tesz szert az olimpiák eme nemzeti distinkciókat szimbolizáló-legitimáló jellege. Mint láttuk, a fent jelzett modernizációs expanziós folyamatokból adódóan a különböző korszakok eltérő kontextusaiban újabb és újabb jelentéstartalmak kerülhetnek előtérbe – a szomszéd országok rivalizálásától kezdve a világ- és politikai rendszerek szembenállásán át a vallási csoportok közötti küzdelmek reprezentációjáig.

A kollektív csapatsportokban elért sikerek főleg a feltörekvő és diktatórikus berendezkedésű országokban fontosak a mindenkori politikai elitnek számára, hiszen egy csapat sokkal könnyebben válhat az egész nemzettel kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak hordozójává. Emellett e sikerek hangsúlyosabban jelennek (illetve jeleníthetők) meg a nemzetközi médiában. E tényező különösen hangsúlyossá válik az 1960-as évektől kezdődően, amikor a televízió révén soha nem látott és egyre növekvő méretű nemzetközi publikumhoz jutnak el az olimpiai közvetítések. E megállapítások hangsúlyosan érvényesek a világon legnépszerűbb sportra, a futballra, mely – a csapattársak kooperatív együttműködésén alapuló modern stratégiai labdajátékok legismertebb típusaként – képes folyamatosan újratermelni azokat a föltételeket, amelyekből fakadóan emberek számottevő csoportjainak kollektív identitása a meccsek által megteremtett szimbolikus társadalmi tér összefüggésrendszerében definiálódik. Ennek köszönhetően a futball tágran fölfogott erőterében intézményesül a szurkoló személye, aki immár nem egyszerű nézőként, hanem a küzdelem virtuális résztvevőjeként azonosul a csapat által hordozott kollektív jelentéstartalmakkal, és ennek köszönhetően egy szimbolikus harc részesévé válik. E helyzetben a kollektív azonosulásnak a személyiség legmélyebb lelki dimenzióját érintő nem tudatos, illetve érzelmi-indulati összetevői is fölszínre kerülhetnek.

Ezeknek az egyéni és közösségi identitáselemeknek egyik sajátossága, hogy elsősorban a sportküzdelem összefüggésrendszerében hívódnak elő egy szignifikáns másik, vagyis egy jól körülhatárolható ellenfél (ellenség?) jelenlétének köszönhetően. A csapatjátékok – *szimbólumalkotási potenciál*juknak és a sportküzdelem strukturális kényszerének köszönhetően – folyamatosan újradefiniálják és megerősítik a szurkolói identifikáció egyes elemeit. Ezek közül mindig az adott ellenféllel folytatott szimbolikus harc relációjában érvényes vonatkozások kerülnek előtérbe. Belátható, hogy az olimpiák kiváló projekciós felületként működhettek, mivel egyrészt a múltban rögzült szurkolói beállítódások a hazai közegben megszokott ellenfél helyett a másik nemzetet képviselő sportolóra vetítődhetnek, másrészt a nemzeti tradícióba mélyebben beágyazódott sportok erőterében kikristályosodott szurkolói identitás- és viselkedésminták más sportok közegébe is áthelyezhetőkké válnak.

Ha a hatvanas évektől bevezetett sportok társadalmi konnotációit vizsgáljuk, némileg árnyalni vagyunk kénytelenek az individuális és kollektív sportokkal kapcsolatban elmondottakat. Nyilvánvalóan nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy

az olimpia programjára Tokióban fölkerül a cselgáncs, majd a későbbiek során a koreai eredetű tékvando, továbbá a távol-keleti országokban kiemelkedő népszerűségnek örvendő asztalitenisz, tollaslabda vagy röplabda. Ha ezekhez hozzátesszük a vadvízi evezést, a szinkronúszást, a szinkronugrást, a ritmikus sportgimnasztikát és a strandröplabdát, azaz a huszadik század végén föltűnt új olimpiai sportágakat, akkor nem jelenthet különösebb gondot számunkra, hogy fölleljük e sporttevékenységek egyik legfontosabb közös vonását. Nevezetesen: a hatvanas évektől a „multikulti” referenciákkal bíró, jól mediatizálható *látványsportok*nak van a legnagyobb esélyük arra, hogy bekerüljenek az olimpiai programba.

Azok a sportok vannak e szempontból előnyösebb helyzetben, amelyek jelentős szimbólumalkotási potenciállal rendelkeznek, s emellett drámai változékonyság és komplexitás jellemzi őket. Előny, ha a küzdők teste egészében látható (labdarúgás kontra vízilabda<sup>51</sup>), ha nagyobb (test)felület vesz részt a küzdelemben (cselgáncs kontra vívás), ha a versenytér jól áttekinthető (rövidtávfutás kontra evezés), ha a sport jól elkülönülő mozgásokat, helyváltoztatásokat tartalmaz (tornászat kontra lövészet), és ha a játékszer jól beazonosítható (strandröplabda kontra asztalitenisz). Példaértékű e tekintetben a *strandröplabda*, melynek már pusztá elnevezése is jelzi, hogy a globalizálódó élménytársadalom fontos, libidinózus örömeket kínáló színterét és tartozékait igyekszik a közös játék meghatározó elemévé tenni.

A „multikulti” látványsporttá válás esélyének egyik fontos mutatója a *sportok időszervezete* is. E kategória azt hivatott jelezni, hogy a versengő/küzdő felek azonos időben, vagy pedig egymást követően, eltérő időpillanatokban jelennek-e meg a sporttéren. A csapatjátékok, küzdősportok és az interaktív páros játékok mindegyike azonos időben zajlik, hiszen a sportolók csak úgy tudnak megmérkőzni egymással, ha egyszerre vannak jelen a sporttéren. Az egyéni kvalitásversenyek többsége is ilyen (hiszen a futók vagy az úszók is egyszerre indulnak). Ám számos olyan sport is létezik (az ugró-, dobó-, emelő- és lövőszámok mellett például a szépségversenyek kategóriájába tartozó torna vagy a műúszás), amelyek során a versenyzők egymást követően mutatják be produkcióikat. Belátható, hogy az élvezhetőség szempontjából a külön idejű sportok többnyire hátrányban vannak az azonos idejűekkel szemben, hacsak valamilyen rendkívüli tényező (mondjuk kiemelkedő újdonság- vagy esztétikai értékük) nem képes e hátrányt némileg ellensúlyozni.

A látványsportok esetében további fontos tényezőként merül föl a sportversenysis értelmelmezhetősége. E kategóriával annak az esélynek a mértékére kívánok utalni, amellyel a laikus néző – a szabályok ismerete alapján – követni és dekódolni tudja a szeme előtt zajló eseményeket. Ebből a szempontból legkönnyebben értelmelmezhetőek azok az egyéni kvalitásversenyek (futás, úszás, evezés stb.), amelyek során az egyik sportolónak az azonos időben zajló küzdelmek során egyszerűen meg kell előznie a másikat. Problematikusabb, de viszonylag könnyen megoldható ama egyéni kvalitásversenyek értelmelmezhetősége is, amelyek során nem azonos időben zajlanak ugyan a küzdelmek, ám a teljesítendő feladat jellege (nagyobbat dobni vagy ugrani, pontosabban lőni stb.) egyértelműen mérhető. Ugyanakkor jelentősen csökkentheti egy sportesemény értelmelmezhetőségét, ha a néző nincs tisztában a viszonylag bo-

<sup>51</sup> A medence partján sorakozó, szép testű (férfi és női) vízilabdázók látványa persze fokozhatja e sportág vonzerejét a nézők egyes csoportjai számára. Csakhogy e tény kevés annak ellensúlyozására, hogy meccs közben a néző túlnyomórészt csak a vízilabdázó fejét, illetve felső testét látja.

nyolult szabályokkal (gondoljunk csak arra, mennyire érdektelen tud lenni európai szemmel egy baseball-meccs!), vagy ha az értékelés/pontozás szempontjai olyan szakértői tudást hordoznak, amelyek rejtve maradnak a laikusok többsége előtt (mint például a szinkronugrás, a vívás, a torna vagy a birkózás esetében).<sup>52</sup>

Összefoglalóan megállapítható, hogy az újkori olimpiák egyszerre többféle társadalmi változást, folyamatot is tükröznek, illetve generálnak. Miközben ugyanis egyértelműnek tekinthető az individuális tevékenységektől a kollektív tevékenységek felé tartó hosszú távú tendencia, kellő jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek is, hogy a globalizálódó nemzetközi látványsport-üzem szervezeti és infrastrukturális rendszere a „multikulti” látványsportokat preferálja, akár azon az áron is, hogy ezáltal reindividualizációs tendenciákat indít újra. E folyamat visszavezethető a globálissá váló nemzetközi rendszer egyensúlyainak és az értelmezési horizontok kulturális kondicionáltságának bonyolultabbá válására: az idő múlásával párhuzamosan ugyanis egyre inkább természetessé válik, hogy ami a világ egyik pontján esetleg jelentés és tét nélküli tevékenység (mondjuk a gyepabda Közép-Európában), az máshonnan (mondjuk a Brit Gyarmatközösség egykori országaiból) nézve egyértelmű jelentések, valamint komplex szimbólumtartalmak hordozója lehet.

Vagyis az olimpiák révén reprezentált és generált globalizációs folyamat egyik lényeges elemeként fölerősödik a nemzetközi rendszer relativizálódásának, kiegyenlítődéésének, a jelentések és az értelmezési alternatívák pluralizálódásának folyamata. A huszadik század végétől nem csupán a globális mértékű hibrid gender rezsim kikristályosodása megy végbe, hanem egyértelműen megkérdőjeleződik a domináns nyugati diskurzusok és reprezentációk kizárólagossága és – nem utolsósorban – a nyugati világ korábbi sportdominanciája is. Ilyen értelemben joggal beszélhetünk a nemzetközi sportüzem hibridizációjáról és relativizációjáról. És talán nem kell külön hangsúlyozni: az olimpiák e tekintetben is a globális politikai rendszer meglepően pontos indikátorának tekinthetők.

---

<sup>52</sup> A vízilabda e tekintetben is hátrányos helyzetben van, hiszen a nézők túlnyomó többsége nincs tisztában például azzal, hogy a bíró éppen miért állított ki egy-egy játékost.

## Felhasznált irodalom és rövidítések

### BOURDIEU

- 2000 BOURDIEU, Pierre: *Férfiuralom*. Ford.: N. Kiss Zsuzsa. Budapest, Napvilág, 2000. (Társ-tudomány)

### HADAS

- 1999 HADAS Miklós: Stílus és karakter. Futballhabituológiai traktátus. *Replika*, 10. (1999) 36. sz. 125–144.
- 2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003. (*Helikon Universitas*)
- 2010 HADAS, Miklós: The Olympics and the Cold War: an Eastern European Perspective. In *The Politics of the Olympics*. Eds.: BAIRNER, Alan – MOLNAR, Gyozo. London, Routledge, 106–117.

### HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–119.

### KARÁDY

- 1997 KARÁDY Viktor: *Zsidóság, asszimiláció és polgárosodás*. Budapest, Cserépfalvi, 1997.
- 2000 KARÁDY Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika kör, 2000. (*Replika könyvek*, 6.)

### Olimpiai Charta

- 2010 Olympic Charter 2010.  
[http://www.olympic.org/Documents/Olympic%20Charter/Charter\\_en\\_2010.pdf](http://www.olympic.org/Documents/Olympic%20Charter/Charter_en_2010.pdf)  
 (2010. június 1.)